ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 8, številka 4, december 2004 · ISSN 1408-2969

RAZPRAVE

Milan Franc

Nozickova teorija pravičnosti: pravičnost kot upravičenost

Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru

Citiranje: Milan Franc, »Nozickova teorija pravičnosti: pravičnost kot upravičenost«, *Analiza: časopis za kritično misel* 8, št. 4 (2004): 3–20.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Milan Franc
Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru

NOZICKOVA TEORIJA PRAVIČNOSTI: PRAVIČNOST KOT UPRAVIČENOST

Nozickova teorija pravičnosti kot upravičenosti predstavlja eno najbolj odmevnih teorij pravičnosti 20. stoletja. Zelo pogosto se jo pojmuje tudi kot najostrejše pa tudi najbolj uspešno nasprotje uveljavljeni Rawlsovi teoriji pravičnosti kot poštenosti. Jedro Nozickovega pojmovanja tvorijo trije zaporedno urejeni principi upravičenja, na katerih je posledično utemeljena tudi družbena porazdelitev dobrin. Nozickov tip družbe, ki izhaja iz nekaterih lockovskih pojmovanj naravnega stanja, je v sklepni fazi urejen in omejen z mehanizmi minimalne države, ki jo gre razumeti kot malo večje varnostno podjetje z monopolom nad legitimno uporabo nasilja.

Ključne besede: politična teorija, pravičnost, upravičenost, minimalna država, mikrostruktura, pravice posameznikov.

1. Uvodne predpostavke

Naravne pravice

Ljudje imajo po Nozicku, ki je nadaljuje lockovske teorije, že od vsega začetka naravne pravice, v skladu s katerimi tudi ravnajo. Gre za neke vrste naravno moralo, ki posameznike zavezuje k spoštovanju življenja, zdravja, svobode in lastnine soljudi.

Življenjsko okolje

Ljudje živijo v okolju, v katerem je sicer še dovolj naravnih virov, vendar se zavedajo, da jih ne bodo mogli izčrpavati v nedogled.

2. Model naravnega stanja

Ljudje živijo v naravnem stanju popolnoma svobodno, v dejanjih in s svojo lastnino ravnajo, kot se jim pač zdi, ne da bi morali koga vprašati za dovoljenje. Po tem pojmovanju imajo ljudje naravno pravico do svojega telesa in do proizvodov svojega dela. Upravičeni so tudi do sklepanja pogodb: pri tem so

vezani na naravne pravice, po katerih nihče ne sme škodovati življenju, zdravju, svobodi in lastnini soljudi, ter na pogodbene pogoje, ki so jih sprejeli prostovoljno. Proti kršilcem naravnih pravic in pogodb se je dovoljeno braniti; oškodovanci pa lahko od kaznovalcev spet zahtevajo zadoščenje. Tako ima vsak pravico kaznovati kršitve pravic, toda samo do te mere, do katere kazen služi kot povračilo za storjeno škodo in kot preprečitev nadaljnjega kršenja.

Vendar pa zasebna in osebna uveljavljanja pravic v naravnem stanju vodijo le v neskončne spore in spopade, ker ni na razpolago nobenih upravičenih postopkov, s katerimi bi dokončno pomirili sprte strani in zaustavili spopade. Medtem ko Locke predvideva, da neprijetnosti naravnega stanja ljudi same od sebe prisilijo v sklenitev družbene pogodbe, s katero vzpostavijo avtoriteto z nadzorom nad sredstvi prisile, da varuje pravice ljudi, vzpostavlja družbeni red in se ji pokorijo vsi, pa Nozick meni, da se državna oblast vzpostavi kar sama od sebe, ne da bi ji pri tem botrovalo kakršnokoli hoteno dejanje. To imenuje *potek nevidne roke*. Seveda posledično zagovarja prepričanje, da je lahko na tak način nastala državna tvorba moralno upravičena, ne da bi bila za to potrebna pogodba.

3. Upravičenje minimalne države

Potek nastanka minimalne države si Nozick predstavlja nekako takole: najprej pride do nastajanja majhnih zaščitnih združenj, v katera se združi več posameznikov, da bi se skupno branili pred napadi na svoje pravice, varovali svojo lastnino in kaznovali napadalce, pri tem pa bi moral biti vsak zmeraj pripravljen pomagati svojemu tovarišu. Takšna združenja pa imajo tri slabosti: (1) od vsakega izmed članov združenja zahtevajo stalno pripravljenost, da ščiti druge; (2) vsak izmed članov lahko tovariše pokliče na pomoč vselej, kadar misli, da mu kdo krati pravice; (3) težavo, ki nastane vselej, kadar se prepirajo člani združenja med seboj. Teh problemov se je mogoče znebiti z delitvijo dela in s postopkom, s katerim se preveri, ali je kdo komu res prizadejal škodo. Ker lahko zasebno maščevanje katerega izmed članov združenja sproži povračilno akcijo druge združbe, pred katero se morajo ostali člani ponovno zaščititi, združbe prej ko slej prepovedo zasebno maščevanje.

V naslednji fazi imamo tako več zaščitnih združenj, ki med seboj tekmujejo za prevlado. Pri konfliktnih situacijah med klienti prihaja do bojev predvsem tedaj, ko vpletene organizacije različno presodijo isto situacijo. Tako želi domače združenje klienta braniti, drugo pa od njega zahteva povračilo ali pa njegovo kaznovanje. Če se v spopadih kakšna organizacija večkrat izkaže za neuspešno, posamezniki iz nje izstopijo in se pridružijo tisti, za katero menijo, da bo bolje varovala njihove interese. To pripelje slednjič do tega, da ena organizacija na nekem območju prevzame vodilno vlogo. Takšno organizacijo Nozick imenuje *vodilna* ali *vladajoča organizacija*.

Vladajoča zaščitna organizacija se od države razlikuje po tem, da ji manjkata dve temeljni značilnosti: država je upravičena do monopola nad sredstvi prisile oz. do odločitve, kdaj ga sme uporabiti, kar je povezano s pravico, da sme kaznovati vsakogar, ki ta monopol krši; vladajoča zaščitna organizacija takšnega monopola

nima, saj ni nihče prisiljen vstopiti vanjo, in vsakdo lahko sleherni trenutek iz nje tudi izstopi. Države pa tudi jamčijo varstvo vsakomur, ki se nahaja znotraj njihovih meja, tudi če za to ne dobijo nikakršnega povračila; zaščitne organizacije pa za razliko od držav nudijo zaščito le tistim, ki zanjo plačajo ali pa jim pomagajo pri njihovih aktivnostih.

Iz sistema vodilnih zaščitnih organizacij se tako razvijejo državne tvorbe. Da bi pokazal moralno dopustnost takšnega razvoja dogodkov, Nozick razlikuje med *minimalno državo* in *ultraminimalno državo*. Minimalna država je upravičena do monopola nad vsako uporabo nasilja (razen pri silobranu) in jamči zaščito vseh državljanov z davčnim sistemom, katerega preporazdelitveni učinki so zanemarljivi (preporazdelitev je omejena s tem, da so do državne zaščite upravičeni tudi tisti, ki ne plačujejo davkov); ultraminimalna država ima prav tako monopol nad nasiljem, vendar nudi zaščito le tistim, ki ji delajo protiusluge.

Nozickova argumentacija predvideva, da iz več zaščitnih organizacij najprej nastane ultraminimalna država, ki se nato razvije v minimalno državo. Oba prehoda sta moralno dopustna tedaj, če ne kršita nobenega od *dodatnih moralnih pogojev*. Dodatni moralni pogoji prepovedujejo, da bi neranljivost ljudi žrtvovali kakršnim koli ciljem, ne glede na njihovo vrednost. Izhajajo pa iz Kantovega načela, da moramo ljudi vselej obravnavati tudi kot cilj, in ne zgolj kot sredstvo. Naj povzamem Nozickovo stališče:

> "Dodatni moralni pogoji naših dejanj odražajo, menim, samostojnost naše individualne eksistence, dejstvo, da med nami ne more biti nikakršne moralne zamenjave: tako človeško življenje ne more biti žrtvovano drugim, da bi se zaradi tega povečalo družbeno skupno dobro. Neupravičeno je nekatere žrtvovati volji drugih. Ta temeljna misel (...) je predmet dodatnih moralnih pogojev, menim pa, da vodi tudi k dodatnemu pogoju svobode, ki prepoveduje fizično nasilje nad drugimi." (Nozick, 1974: 33)

Odpadniki, ki niso člani nobene od vladajočih zaščitnih združb, uveljavljajo svoje pravice tako drug proti drugemu kot proti vodilni organizaciji. Vladajoča zaščitna združba odpadnikov vsekakor ne sme prisiliti, naj se ji pridružijo, lahko pa jim prepove napadati njene člane in jih za vsako kršitev kaznuje oz. terja odškodnino. Nozickovo načelo o odškodnini pa pravi tudi:

> "Če komu prepovemo dejanje, ki bi lahko škodilo drugim, in njegovo izvajanje resno škoduje drugim, tedaj morajo tisti, ki so ga zaradi povečanja lastne varnosti prepovedali, prizadetemu ponuditi odškodnino." (Nozick, 1974: 81-82)

Navedeno načelo velja seveda v podobnih primerih, kot je prepoved vožnje avtomobila za epileptike ipd., ne pa tudi za takšna dejanja, kot je, na primer, igranje ruske rulete. Se pravi, da velja za tiste dejavnosti, ki so neločljivo povezane z vsakodnevnim načinom življenja, vendar so lahko v nekaterih primerih za soljudi smrtno nevarne.

Nozick meni, da je vladajoča zaščitna združba do terjatev odškodnin od

odpadnikov upravičena zato, ker ima sleherni od njenih članov pravico do zaščite pred nasiljem. Zgodi pa se tudi to, da sleherna vodilna združba, ki svoje postopke smatra za upravičene, teži k temu, da vse druge postopke označi za neupravičene.

Tedaj jih na svojem geografskem območju prepove in dobi nad njim *faktični monopol*, čeprav ga odkrito ne zahteva. Tako vodilna zaščitna organizacija izpolni vse pogoje za nastanek države: ima monopol nad nasiljem in zagotavlja zaščito vseh prebivalcev na svojem ozemlju. Tako prehod od naravnega stanja k ultraminimalni državi kot prehod iz ultraminimalne države v minimalno pa se lahko zgodita na moralno dopusten način, in sicer tako, da ne kršita nikogaršnjih pravic.

4. Splošna načela pravičnosti v Nozickovi teoriji

Pravičnost porazdelitve dobrin je po Nozicku odvisna od treh okoliščin, in sicer od:

(1) Izvorne prisvojitve dobrin [*the original acquisition of holdings*], torej od prisvajanja še neposedovanih dobrin oz. predmetov – zato je potrebno načelo pravične prisvojitve;

(2) Prenosa dobrin [*transfer of holdings*] od ene osebe na drugo – zato je potrebno načelo pravičnega prenosa.

(3) Možnosti korekture prejšnjih kršitev prvih dveh načel pravičnosti – zato je potrebno načelo poprave nepravičnega posedovanja dobrin oz. lastnine. (glej Koller, 1987: 142)

V svetu brez krivic bi se lahko po Nozickovem mnenju celotna porazdelitev dobrin ravnala po treh načelih:

(1) Kdor si prisvoji neko dobrino v skladu z načelom pravične prisvojitve, je do nje upravičen.

(2) Kdor pridobi neko dobrino od nekoga drugega, ki je do nje sam upravičen, je v skladu z načelom pravičnega prenosa do te dobrine upravičen.

(3) Do lastništva dobrin ne more biti upravičen nihče, kdor jih ne prejme v skladu z načeloma 1 in 2. (Nozick, 1974: 151)

Neko dobrino si v skladu z načelom pravične prisvojitve pridobimo tedaj, če ta dobrina še nima lastnika; tako postanemo do nje tudi upravičeni, in jo lahko skladno z načelom pravičnega prenosa tudi komu dodelimo. Celotno Nozickovo načelo porazdelitve poudarja, da je pravična tista porazdelitev, pri kateri je vsak do dobrin, ki mu pripadejo pri porazdelitvi, upravičen. Lastnina posameznikov je pravično razdeljena takrat, če jim je pripadla po načelih pravične prisvojitve ali pravičnega prenosa ali po načelu poprave. Tedaj so do dobrin oz. lastnine upravičeni. Če je lastnina vsakega posameznega izmed njih porazdeljena pravično, je pravično porazdeljena tudi skupna količina (vsota) dobrin ali lastnine.

Nozick pojmuje svojo teorijo pravičnosti kot upravičenosti kot historično, saj je presoja o pravičnosti porazdelitve odvisna zgolj od tega, kako je do nje prišlo. Historičnim načelom pravičnosti pa Nozick vzporeja še t.i. načela končnega stanja [*end-state principles*], pri katerih je pravičnost porazdelitve odvisna od tega, kako so dobrine porazdeljene v določenem časovnem odseku ali zaporedju le-teh. Če izhajamo iz nekega časovno odsekovnega načela pravičnosti, presojamo pravičnost porazdelitve le po njeni strukturi. V kolikor bi pri neki primerjavi naleteli na dve strukturno enaki porazdelitvi, bi ju glede na načela končnega stanja imeli tudi za enako pravični. Kot primer teorije končnega stanja navaja Nozick ekonomijo blaginje. Bistvena pomanjkljivost takšnih teorij je, da sploh ne upoštevajo dejstva, ali je kdo svoj delež tudi zaslužil. Nozick opozarja:

> "Za večino ljudi sodobna, glede na časovni odsek orientirana načela, niso edino merilo (pravičnosti). Pri presoji pravičnosti neke situacije ne upoštevajo zgolj porazdelitve, ki jih trenutno zadeva, marveč tudi, kako je nastala. Če so nekateri ljudje v zaporu zaradi umora ali vojnega zločina, ne moremo trditi, da za presojo o pravičnosti družbene porazdelitve zadošča zgolj dognanje, kaj ima ta ali oni v določenem trenutku, temveč je veliko bolj pomembno to, zaradi česar si je tak slab delež (tj. kazen) zaslužil." (Nozick, 1974: 154)

5. Nozickova kritika načel vzorčnosti

Nozick pa poleg historičnih načel upravičenosti razlikuje seveda še načela vzorčnosti. Njihova glavna pomanjkljivost je po Nozicku ta, da ostro ločujejo med izdelavo oz. pridelavo in porazdelitvijo dobrin, saj ju obravnavajo kot dve popolnoma različni stvari, medtem ko ju ljudje ponavadi ne jemljejo za med seboj neodvisni reči; kajti če nekdo kaj naredi z lastnimi sredstvi, potem je do tega tudi upravičen. Zato za Nozicka ni vprašljivo, kdo kaj dobi.

Nadalje Nozick proti vzorčnim načelom navede še ugovor, da se pri vzorčni porazdelitvi dobrin lahko zelo hitro zgodi, da sama od sebe preide v drugače strukturirano porazdelitev, ki bi morala glede na prejšnjo obveljati kot nepravična. Kako bi namreč mogli preprečiti, da neka splošno sprejeta vzorčna porazdelitev V_1 zaradi prostovoljnih aktov darovanja, dedovanja, zamenjave ipd. preide v porazdelitev V,? Nozick meni, da je vsaka sprejeta vzorčna porazdelitev na daljši čas podvržena bistvenim spremembam in se sčasoma popolnoma spremeni. To dokazuje na zelo znanem protiprimeru:

> "Denimo, da je Wilt Chamberlain veliki košarkaški zvezdnik in pri košarkaških moštvih zelo iskan (privzemimo, da pogodbe trajajo le eno leto in da so igralci v svojih dejanjih svobodni). Z nekim moštvom podpiše pogodbo, po kateri dobi od vsake prodane vstopnice 25 centov (tukaj bomo zanemarili vprašanje, ali s tem izkorišča lastnike moštva). Igralna sezona se prične in gledalci kar derejo na igre njegovega moštva; kupujejo vstopnice in dajo vsakič 25 centov v blagajno s Chamberlainovim imenom. Nad njegovo igro so navdušeni in zdi se jim vredna svoje cene. Recimo, da v eni sezoni pride na igre njegovega moštva milijon ljudi in

> Wilt Chamberlain zasluži dodatnih četrt milijona dolarjev, kar je precej več od povprečnega dohodka in več od največjega dohodka do sedaj. Je do tega prihodka upravičen? Je nova porazdelitev R> nepravična? da, zakaj? Saj sploh ni vprašljivo, ali je bil vsak izmed udeležencev upravičen do deležev v razdelitvi R_1, ker naj bi ta (predpostavljeno) veljala za dopustno. Vsi udeleženci so se namreč prostovoljno odločili dati 25 centov svojega denarja Chamberlainu. Lahko bi ga porabili tudi za kino ali sladkarije, ali pa za to, da si kupijo številko *Dissent-Magazina* ali *Monthly Reviewa*. Toda vsi, vsekakor pa milijon ljudi se je odločilo dati denar Wiltu Chamberlainu, da bi ga videli igrati košarko. Če je bila porazdelitev $R,_1$ pravična in so ljudje prostovoljno prešli v porazdelitev R,, tako da so oddali del tega (...), kar so posedovali v R_1, mar ni pravična tudi porazdelitev R;? Če so bili ljudje upravičeni razpolagati z denarjem v porazdelitvi R_1, mar niso bili tudi upravičeni dati del tega denarja dati Wiltu Chamberlainu (...)? Se lahko kdo pritoži, da je bila storjena krivica? (Kajti) vsak drug ima že v R_1 svoj pravični delež. V R, nima nihče česa takšnega, do česar bi bil upravičen kdo drug. Potem ko so nekateri del svojega deleža prenesli na Wilta Chamberlaina, imajo preostali še vedno svoje pravične deleže. Njihovi deleži se namreč niso spremenili. Iz kakšnega razloga bi lahko prenos (dobrin) med dvema osebama pripeljal do v smislu porazdelitvene pravičnosti upravičene zahteve do dobrin nekoga tretjega, ki ni imel pred prenosom nikakršne upravičene zahteve do katerekoli dobrine koga drugega?" (Nozick, 1974: 161).

Na opisanem primeru jasno vidimo, da noben princip končnega stanja niti noben princip vzorčne porazdelitve ne more biti uresničen brez neprestanega poseganja v življenje ljudi, ki bi hoteli živeti zgolj po takšni ureditvi Vsaka dopustna porazdelitev bi v nedopustno prešla takoj, ko bi ljudje začeli prostovoljno razpolagati s svojimi dobrinami.

Težava njegove teorije, ki se je zaveda sam, pa je prav v vprašanju (prve) pravične prisvojitve neke dobrine, saj je od nje odvisna tudi pravičnost vseh naslednjih transakcij. Nozick se tukaj opre na Lockovo teorijo, ki pravi, da pravico do lastnine še neposedovane dobrine dobimo tako, da jo na kakršen koli način obdelamo. Ob tem pa se pojavi še problem, zakaj smo potem upravičeni do celotne dobrine in ne samo do presežka vrednosti, ki smo ga ustvarili s svojim delom. Locke odgovarja, da izboljšava nekega predmeta ali dobrine upravičuje lastninsko pravico do nje le tedaj, ko je za druge na voljo še dovolj prav tako dobrih predmetov oz. dobrin. Sedaj bi lahko ugovarjali, da vsaka takšna prisvojitev poslabša položaj drugih, ker jih oropa možnosti, da bi si dobrino prisvojili sami. Nozick pa na to odgovori, da prisvojitev neke dobrine poslabša položaj drugega v dveh pogledih: najprej s tem, da izgubi možnost izboljšanja lastnega položaja s prisvojitvijo neke določene ali poljubne dobrine, in drugič s tem, da nečesa (ne da bi si to prej prisvojil) ne sme več prostovoljno uporabljati. Strog pogoj, da se zaradi prisvojitve nekega predmeta ne sme poslabšati položaj drugih, bi izključil obe gledišči; šibkejši pogoj pa le drugo. Nozicku šibkejši pogoj popolnoma zadostuje, saj se tako ohranijo interesi tistih, ki si zaradi

poprejšnje prisvojitve drugih ne morejo več prisvojiti neke dobrine (lahko jo namreč še zmeraj uporabljajo, čeprav ni v njihovi lasti). Nozickov pogoj prisvajanja se torej glasi: dejanje, ki vodi v trajno, dedno lastninsko pravico do neke doslej še neposedovane stvari, je upravičeno tedaj, če ne poslabša položaja drugih tako, da stvari ne morejo več prosto uporabljati.

6. Nozickova kritika Rawlsove teorije nasploh

Pomemben del Nozickove teorije pomeni kritika Rawlsovih načel pravičnosti, tudi ali pa predvsem zato, ker z njo Nozickova teorija pridobi boljšo utemeljitev. Strnil jo bom v nekaj točkah:

1. Rawlsova načela pravičnosti zahtevajo povsem določeno porazdelitev vsote dobrin in bremen, ki nastanejo kot rezultat skupnega družbenega dela. Po Nozicku ni za razdelitev vsote nobene prave podlage. Zamislimo si skupino posameznikov, katerih skupna vsota dohodkov iz njihovih aktivnosti je enaka vsoti vseh njihovih prihodkov S. S skupnim delom pa dobimo večjo vsoto, tj. T. Kaj naj bo torej tisto, kar je po Rawlsu treba pravično razdeliti – skupni produkt T ali zgolj s skupnim delom nastalo presežno vrednost T-S? Rawls to razlikovanje popolnoma zanemari in predpostavlja, da je treba razdeliti kar skupno vsoto T. Da pa bi se ljudje, ki opravljajo neko skupno delo, s tako razdelitvijo tudi zares strinjali, pa ni povsem samoumevno.

2. Rawls s svojim konceptom vzpostavitve načel pravičnosti uzakoni princip končnega oz. časovno odsekovnega stanja, saj udeleženci pod tančico nevednosti, ki jim prikriva, do česa bodo na svojem družbenem položaju upravičeni, nimajo druge izbire. Tak princip jim zagotavlja določen delež dobrin ne glede na njihove sposobnosti in lastnosti. S tem pa vnaprej odpadejo vsa historično orientirana načela. Ker pa nobena predstava pravičnosti ne more shajati brez njih, je po Nozicku možen le sklep, da je celotna Rawlsova teorija napačna, če se katera koli teorija historičnega upravičenja izkaže za pravilno.

3. Rawls svoja načela namenja samo za socialno makrostrukturo, medtem ko o odnosih v družbenem mikro okolju ne pove ničesar. Za Rawlsa je makrostruktura očitno tako pomembna, da protiprimerov iz področja socialne mikrostrukture sploh ne priznava. In Nozick opominja, da v kolikor naj za pravično velja vsa družbena struktura, je treba pri obravnavi upoštevati vse njene dele. Za Rawlsa pa mikrostruktura očitno sploh ni pomembna. – Na tem Nozickovem ugovoru, ki se mi osebno zdi najpomembnejši od vseh, sem osnoval tudi poskus lastne teorije.

4. Rawls v svoji teoriji ugovarja postavki, s katero bi porazdelitev dobrin v celoti prepustili prostemu trgu ponudbe in povpraševanja, ki deleže uravnava glede na izvorno premoženjsko stanje ljudi in njihove naravne sposobnosti. Takšna ureditev po Rawlsu vodi v porazdelitev, ki je odvisna od poljubnih značilnosti, na katere ni mogoče vplivati, in so zato za vsakršno moralno ureditev porazdelitve popolnoma nepomembne. Med takšne značilnosti spadajo inteligenca, ročna spretnost ter druge posebne nadarjenosti. Ker so torej te lastnosti razdeljene

popolnoma poljubno, na pravično porazdelitev ne bi smele vplivati. Ugovor je po Nozicku mogoče razumeti na dva načina: bodisi tako, da je treba ukiniti vsako porazdelitev, ki je odvisna od poljubnih faktorjev, in jo nadomestiti z novo, ki je od njih neodvisna, ali pa tako, da poljubne značilnosti ne morejo nikoli zadostno upravičiti porazdelitve, ki je z njimi pogojena. Če Rawlsov ugovor razumemo kot prvo različico, bi moral navesti, od katerih dejavnikov naj bo razdelitev odvisna; Rawlsovo izhodišče je namreč enaka porazdelitev dobrin, na podlagi katere morajo biti upravičene vse nadaljnje neenakosti. Nozick trdi, da takšno upravičevanje neenakosti nima nobene osnove in da torej ni nikakršnega relevantnega razloga za trditev, da bi morale biti neenakosti, pa najsi so pogojene poljubno ali ne, odstranjene. V kolikor pa Rawlsov ugovor v prid začetnega egalitarizma razumemo kot postavko, da poljubne značilnosti ne morejo služiti kot moralno upravičenje za (neenako) razdelitev, se Nozick do neke mere z njim strinja. Argument, ki bi trdil, da ljudje zaslužijo dobrine že zaradi tega, ker zaslužijo svoje naravne predispozicije oz. darove in posledično vse tisto, kar jim le-ti prinašajo, je skrajno vprašljiv, saj temelji na premisi, da ljudje svoje sposobnosti zaslužijo; vendar pa je argument po Nozicku mogoče preoblikovati tako, da predikat ‘zaslužijo’ zamenjamo s ‘so upravičeni do’. Tako se po in dobimo njegovem mnenju obvarujemo pred Rawlsovimi pomisleki in dobimo takšno utemeljitev:

(1) Ljudje so upravičeni do svojih naravnih darov, ne glede na to, ali si jih zaslužijo ali ne.

(2) Če so ljudje do česa upravičeni, so upravičeni tudi do tistega, kar iz tega sledi (če nastane na tak način, da z njim niso prizadete nikogaršnje pravice oz. upravičene zahteve).

(3) Lastnina dobrin izhaja iz naravnih darov ljudi.

Torej:

∴ Ljudje so do svojega lastništva nad dobrinami upravičeni. (glej Nozick, 1974: 225).

To Nozickovo utemeljitev upravičenosti ljudi do njihovih naravnih darov in nadalje do dobrin, ki si jih z njimi prilastijo, pa lahko jemljemo kot uvod v njegovo argumentacijo proti egalitarizmu.

7. Nozick proti egalitarizmu

Nozicku samemu se v nasprotju z Rawlsom egalitarizem ne zdi posebno privlačen, ker je sama koncepcija tudi dokaj v nasprotju z njegovim konceptom pravičnosti kot upravičenosti. Klasični argument v prid egalitarizma ima ponavadi takšno vsebino:

> “Poglavitni razlog za stalno prisotnost zdravniške oskrbe je obstoj bolezni. Nujen, čeprav ne tudi zadosten pogoj za oskrbo pa je, da imamo na razpolago določena denarna sredstva, s katerimi oskrbo plačamo. Ker je razumno sklepati, da ljudje z enakimi potrebami potrebujejo tudi enaka

> sredstva za zdravljenje, je treba zahtevati, da imajo vsi bolniki enako višino denarnih sredstev za oskrbo." (Koller, 1987: 153).

Takšno sklepanje se Nozicku ne zdi dovolj trdno. Frizer si namreč lahko dovoli jemati v salon le takšne stranke, ki mu dobro plačajo oz. dajo veliko napitnino. Zakaj se ne bi smel tako obnašati tudi zdravnik?

Pa ne samo to: Nozick zavrača tudi prepričanje, da bi morala biti družba tista, ki bi morala poskrbeti za to, da bi zdravnik pri uresničevanju svojih lastnih interesov primerno skrbel tudi za potrebe ljudi. Kajti če je res, da je zdravje eden izmed temeljnih človeških pogojev za polno življenje, je tako tudi s prehrano, pa zato družbene institucije še niso posebej zadolžene, da nas mora vsak dan na mizi čakati toplo kosilo, temveč si ga moramo priskrbeti sami.

Argument, ki trdi, da bi se morali neenakostim izogibati zato, ker med ljudmi vzbujajo zavist. Vendar to še ne pomeni, da bi njihova odstranitev pomenila tudi konec zavisti. Ljudje si namreč samospoštovanje pridobijo iz zavesti, da so v nečem boljši od drugih. Takšno sklepanje utegne biti precej dvomljive narave, saj se zavist porodi tudi zaradi neenakosti naravnih darov, na katere pa uveljavitev egalitarizma ne more vplivati.

Nozick pa se ob tem posveti tudi Marxovi argumentaciji proti izkoriščanju. Po Marxu se izkoriščanje dogaja tako, da si delodajalec prisvojil del vrednosti izdelka, kar pomeni, da delavec ni plačan v skladu s svojim delom. Izkoriščanje je zato v marksistični teoriji razloženo tako, da so delavci ločeni od sredstev produkcije in s tem prisiljeni v prodajo svoje delovne sile kapitalistom. Razlaga zatorej implicira, da v primeru, če delavci ne bi bili ločeni od produkcijskih sredstev, tudi ne bi bilo izkoriščanja. Nozick opozarja, da v kolikor imamo na razpolago javni sektor produkcijskih sredstev, ki omogoča delo vsem zainteresiranim, izkoriščanje odpade. Toda tudi če imamo podjetja v zasebni lasti, ki zaposlujejo prostovoljne delojemalce, le-ti niso izkoriščani. Poleg tega pa danes ni mogoče več govoriti o popolni ločitvi delavcev od produkcijskih sredstev, saj lahko denar investirajo in ustanovijo podjetja z delavsko samoupravo. Marksizem sloni na postavki, po kateri je razmerje vrednosti dveh predmetov enako odnosu med obsegoma v obeh vsebovanega produkcijskega faktorja (tj. dela). Nozick navaja proti njej znan ugovor, da z enotnim merilom za delo ne more ustrezno vrednotiti intelektualnega in fizičnega dela ter med njima razlikovati. Poleg tega pa tudi ni rečeno, da ima delo z določenimi kvalifikacijami in intenzivnostjo za posledico tudi povsem določene rezultate. Da bi rezultate po marksistični teoriji sploh bilo mogoče meriti, bi morala vsebovati tudi pogoj, po katerem bi morali biti izdelani predmeti nujno tudi koristni. Zato ugotavlja, da ni vrednost predmetov tista, ki izhaja iz faktorjev produkcije, temveč se vrednost produkcijskih faktorjev (se pravi dela) določa po vrednosti končnih izdelkov, ki iz njih (tj. iz dela) izhajajo.

S tem poskuša Nozick upravičiti ustreznost delovanja prostega trga proti egalitarni razdelitvi.

Navaja pa tudi protiargument k enakopravnosti (političnega) odločanja o stvareh,

ki pomembno zadevajo in določajo naša življenja. Tukaj je zanimiv primer:

> "Če bi se štirje možje radi poročili z isto žensko, potem je očitno, da njena odločitev o tem, če in s katerim se bo poročila, pomembno vpliva na njihova življenja. Pa si drzne kdo trditi, da imajo tudi štirje moški pravico do soodločanja pri njeni odločitvi? Menda ne. Le ona sama ima to pravico. Ostali štirje, ki jih njena odločitev prav tako zelo zadeva, pa prav nobene." (Koller, 1987: 156).

Namen te analogije je pokazati, da obstajajo individualne pravice, ki pomembno omejujejo pravice tistih, ki jih neko individualno dejanje zadeva. In Nozick meni, da so tiste odločitve, ki določajo pravice ljudi, ravno te vrste. Če odštejemo tiste odločitve, pri katerih imajo ljudje pravico sodelovati, potem ni nobenih, pri katerih bi imeli pravico do odločanja samo zato, ker nas močno zadevajo.

Toliko torej o Nozickovi osvetlitvi tistih področij, o katerih imamo vsaj intuitivno predstavo, da bi za njih morala veljati bodisi egalitarna razdelitev dobrin bodisi enakopravnost pri odločanju oz. enaki obsegi pravic. Če ne zaradi drugega, je njegova argumentacija zanimiva predvsem zato, ker egalitarizmu tukaj ne nasprotuje odkrito, marveč bolj kot ne vnaša dvom v prepričanje o njegovem dejanskem obstoju oz. smiselnosti. Konec koncev pa drži tudi dejstvo, da ljudje v primerih političnega soodločanja izberejo le program oz. posameznike, za katere mislijo, da bodo najbolje zastopali njihove interese. Na njihove odločitve v konkretnih primerih pa nato nimajo (skoraj) nobenega vpliva.

8. Kritika Nozickove teorije

Čeprav Nozickovi teoriji ne manjka vsaj intuitivne plavzibilnosti, pa so nekatere točke njegove teorije malodane naivne. V podrazdelku o njeni kritiki se bom tako dotaknil njenih bistvenih slabosti.

Izključna 'negativnost' naravnih pravic

Nozick pravice do življenja, zdravja, svobode ter dolžnost do spoštovanja lastnine soljudi pojmuje izključno negativno, kar pomeni, da jih ima vsak človek pravico braniti pred drugimi. S tem pa še ni rečeno, da jih ima pravico oz. možnost tudi uživati oz. uveljaviti, saj po Nozicku nobena institucija ni samoumevno zadolžena za omogočanje njihovega uživanja. Tako je edina konstantna in nujna lastnost, ki določa državo, ta, da ima monopol nad nasiljem, ki ga je dolžna uporabiti samo takrat, ko so ogrožene navedene pravice enega, skupine ali pa vseh prebivalcev. Po Nozicku za določitev države ni nujna nobena druga institucija, sploh pa ne socialne, ki bi se ukvarjale z najrazličnejšimi oblikami pomoči in bi uveljavitev naravnih pravic (tj. njihovo 'pozitivnost') tudi omogočale. Tako je enega izmed najtehtnejših ugovorov proti izključni negativnosti pravic oz. zgolj negativnem pojmovanju obsega svobode, ki ga določajo, oblikoval zelo znani anglosaksonski etik Peter Singer:

> "Vzemimo za primer pravico do življenja. Tako kot to pravico razumemo v splošnem, ne vsebuje samo pravice ne biti umorjen, temveč tudi pravico

> do hrane, če stradamo, ko drugi živijo v izobilju, pravico do minimalne zdravniške oskrbe, če si družba, v kateri živimo, to lahko privošči. Če neka družba dopušča, da ljudje v njej umirajo od lakote, medtem ko je vsenaokoli dovolj živeža za nahranitev vseh, ali če dopušča, da ljudje umirajo zaradi bolezni, ker so prerevni ali pa živijo v nevednosti, da bi lahko dobili poceni injekcijo, potem gotovo ne bi mogli trditi, da je v tej družbi pravica do življenja zelo spoštovana. Z drugimi besedami, pravico do življenja je treba v splošnem razumeti tako kot pravico do podpore kot tudi pravico do varovanja pred nasiljem." (Koller, 1974: 159).

Takšno pojmovanje naravnih pravic pa od države zahteva oblikovanje institucij, ki bi terjale plačevanje davkov. Ker pa je po Nozicku plačevanje davkov isto kot prisilno delo, bi pomenil njihov obstoj že vmešavanje v svobodo posameznika, seveda pa bi z njimi daleč presegli okvire minimalne države.

Zamenjevanje imetja z lastnino

Kot ugotavlja Cheyney C. Ryan, je Rawlsova zmota tudi v tem, da v svojih principih upravičenja zamenjuje imetje z lastnino. Pojma namreč še malo nista sinonimna. Pooblastilo za razpolaganje s predmeti, podatki in izkoriščanje nekega položaja namreč še zdaleč ne pomeni, da imamo do teh predmetov tudi lastninsko pravico, se pravi, da jih lahko podarimo, komu prodamo ali pa volimo v dediščino. Ryan to ponazori s predavateljskim mestom na univerzi: čeprav je imetnikom takšnih pozicij dovoljeno, da lahko svobodno določajo vsebino, pogostnost in raziskovalno dejavnost v okviru predmetov, to nikakor ne pomeni, da so njihovi položaji naprodaj ali da jih lahko dedujejo njihovi otroci.

Nesprejemljive posledice Nozickovih načel upravičenja

Nozick namreč pravi, da je vse, kar nastane iz pravičnih načel na pravični način, tudi samo pravično, v kolikor ne krši katerega od dodatnih pogojev; dodatnim pogojem je zadoščeno, če se prenos dobrin med osebami, katerih pravice so pri tem upoštevane, zgodi prostovoljno. Po tej tezi pa bi moral Nozick sprejeti tudi naslednjo izpeljavo: "Vse, kar sledi iz pravičnih odnosov kot rezultat prostovoljnih transakcij med osebami, katerih pravice so upoštevane, je samo pravično." – Toda, kot bomo videli, se sklepanje, da je prenos pravic dovolj za vzpostavitev moralne legitimnosti, izkaže kot napačno.

Za utemeljitev svoje doktrine se Nozick sklicuje tudi na drugo formulacijo Kantovega kategoričnega imperativa, ki pravi, da soljudi ne smemo nikoli pojmovati zgolj kot sredstvo, temveč zmeraj tudi kot cilj. Po Nozickovem razumevanju pa temu načelu zadošča vsako ravnanje pod pogojem, da se zgodi s prostovoljnim privoljenjem tistih, ki jih zadeva, *ne glede pod kakšnimi pogoji izrazijo svoj pristanek*. Torej bi temu pogoju lahko ustrezalo tudi ravnanje ljudi, ki se sami prodajo v suženjstvo, ali pa delo otrok v tovarnah, ki opravljajo dela, škodljiva njihovemu zdravju, da bi sebe in svoje starše rešili lakote. Vendar nas Kant tudi opominja, da naj druge obravnavamo tako, da bodo lahko uveljavili svojo voljo, ne da bi se pustili izkoriščati. S tem pa smo zavrnili Nozickovo

trditev, da je vsaka prostovoljna transakcija oz. ravnanje v skladu s Kantovim načelom in s tem izpolnjuje dodatne moralne pogoje. Dopustnost socialnih okoliščin pa se ne določa samo po tem, ali so nastale s prostovoljnimi transakcijami, temveč tudi s tem, ali so bile moralno dopustne tiste okolnosti, v katerih so nastale.

Če so družbeni odnosi zaznamovani z velikimi razlikami v moči in lastnini, zaradi katerih nekateri sploh nimajo možnosti, da bi uveljavili svoje vitalne interese, in so dobesedno prisiljeni sklepati nepravične in izkoriščevalske pogodbe, tedaj takšno stanje krši dodatne moralne pogoje prav tako zelo kot določene oblike prisile.

Možnosti posameznikov, v okviru katerih uresničujejo svoje interese, so v veliki meri odvisne od njihove pogajalske pozicije, ki jim jo določajo institucionali pogoji in pravila, po katerih se transakcije dogajajo. Če imamo na razpolago zakone o omejitvi oz. prepovedi otroškega dela, zaščiti žensk na delovnem mestu, starostno zavarovanje ipd., lahko delavci sklepajo veliko ugodnejše pogodbe, kot pa če teh zakonov ni. Zatorej lahko rečemo, da se Nozick hudo moti, če meni, da je zgolj s prostovoljnostjo transakcij med individui in brez institucionalnih omejitev morali zadoščeno.

Pa tudi če imamo opraviti z okoliščinami prenosa, ki izhajajo tako iz pravične situacije, kot tudi ustrezajo dodatnim moralnim pogojem, še ni mogoče sklepati na pravičnost prenosa, in sicer zato, ker mora biti ravnanje oseb v odnosu racionalno. C. A. Cohen opominja, da bi o pravičnosti transakcij lahko z gotovostjo sklepali le tedaj, če bi lahko pritrdilno odgovorili na vprašanje, ali bi se z njimi strinjali tudi tedaj, ko bi vedeli, kakšen bo njihov izid oz. posledice.

Temu primerno bi se moralo načelo pravičnosti prenosa, ki bi omogočalo pravičnost začetnega stanja, prenosa in njegovega rezultata, glasiti, da je vse, kar izhaja iz pravičnih okoliščin kot rezultat prostovoljnih transakcij, s katerimi bi se strinjali vsi udeleženci, če bi vedeli, kakšne bodo posledice prenosov, samo po sebi pravično.

Prosti trg kot sredstvo porazdelitve dobrin

Kot smo videli, Nozick nasprotuje zahtevi, da bi se morali zaradi skupnega družbenega dela in njegovih produktov ukloniti načelom socialne pravičnosti in njenim kriterijem porazdelitve dobrin, saj se ne strinja s stališčem, da se rezultati skupnega dela razlikujejo od tistih, ki jih dobimo pri posamičnem delu. Namesto tega trdi, da prosti trg s konkurenčnimi cenami deluje kot sistem pravil, v katerem potekata izmenjava dobrin in uslug popolnoma prostovoljno *in že zato pravično*, brez kakršnihkoli moralnih pomislekov. Tudi ob predpostavki, da več posameznikov skupno sodeluje pri izdelavi dobrin, ne vidi nobenega razloga, da bi morali zaslužek deliti po kakršnemkoli vzorčnem načelu, ker zaradi obstoja prostega trga ni nobenih težav z izolacijo deležev posameznikov: vsak izmed njih dobi približno svoj mejni produkt, po katerem je vrednoteno njegovo delo.

Toda ravno Marx je bil tisti, ki je utemeljeno pokazal, da delitev dela v

gospodarstvu znotraj družbenih odnosov ne vodi zgolj v diferenciacijo produkcije ter v množico specializiranih produkcijskih aktivnosti, temveč se hkrati z njo dogaja tudi členitev družbe na različne socialne skupine, ki glede na svojo moč razpolaganja s produkcijskimi sredstvi tvorijo razslojeno vezno tkivo družbenih razredov, stanov ali slojev. Delitev dela v gospodarski produkciji je namreč vzročno povezana z neenakomerno porazdelitvijo ekonomskih resursov, možnostjo izvajanja družbenega vpliva in ne nazadnje z dostopom do pomembnih informacij, kar je po svoje krivo tudi za diferenciacijo socialne strukture v različne agregate s svojevrstnimi življenjskimi pogoji, socializacijskimi normami in vedenjskimi vzorci. Skladno s tem se tržno pogojeni odnosi izmenjave dogajajo v mreži deloma s silo podprtih, deloma pa samoobnavljajočih se družbenih praks, v katerih zasedajo posamezniki neenake pozicije moči, imajo neenake možnosti dostopa do materialnih in nematerialnih virov ter posledično povsem neenake priložnosti za vstop na tržišče.

Tako predstavljene okoliščine dogajanja na prostem trgu pa popolnoma negirajo Nozickovo predpostavko, da dobi vsak udeleženec v njem svoj mejni produkt, ki je približno enak višini njegovega produkta oz. dela, saj na višino njegovega iztržka vplivajo še vsi našteti faktorji. Da bi bila Nozickova predpostavka izpolnjena, bi morali družbeno-tržni odnosi popolnoma ustrezati pogojem popolne konkurence: prostemu dostopu do trga, velikemu številu povpraševalcev in ponudnikov, maksimalno zaslužkarskemu vedenju ljudi, tržni transparentnosti ter homogenosti in prosti nadomestljivosti oz. zamenljivosti produkcijskih faktorjev. To pa ni mogoče zaradi dejstva, da socialno razslojevanje povzroča tudi diferenciacijo družbenega delovnega tržišča na različne sektorje, znotraj katerih je dostop do poklicev pogojen z razredno specifično porazdelitvijo glede na izobrazbo in usposobljenost. Razlike v razredno specifičnih socializacijskih pogojih in poklicnih možnostih pa povzroče, da relevantno povpraševanje po visokih družbenih pozicijah ostane relativno nizko, medtem ko je istočasno ponudba slabše kvalificirane delovne sile visoka. Tako imajo tisti z boljšimi kvalifikacijami možnost, da so za svoje delo v pogojih prostega tržišča plačani kar nekajkrat višje, kot pa je dejanska vrednost njihovega mejnega produkta.

Iz napisanega seveda sledi, da se na prostem tržišču pri porazdeljevanju dobrin lahko dogajajo tudi hude krivice; Nozick pa za svojo tezo, da pomeni prosti trg v pogojih pravične izvorne porazdelitve idealno rešitev problema pravičnosti porazdelitve dobrin nasploh, ne navaja nobene dodatne utemeljitve.

Poleg tega so prednosti prostega ekonomskega tržišča v primeru, ko jih lahko koristi le majhno število premožnih ljudi, skrajno vprašljive. Primer za vprašljivo pravičnost prostega tržišča navajata E. K. Hunt in Howard J. Sherman:

> “Predstavljajmo si otok, na katerem otroci od časa do časa zbolijo za smrtno nevarno kužno boleznijo. Znano je, da se z njo okuži 80% otrok, vendar je na otoku tudi cepivo, ki drastično zmanjša njihovo smrtnost, če so cepljeni pred izbruhom kuge. Če se okuži še necepljen otrok, je verjetnost, da bo umrl, 90-odstotna. Pri prvem cepljenju se smrtnost zmanjša na borih 10%, pri drugem na 8% in pri tretjem na 5%. Nadaljnja

> cepljenja odstotka ne znižajo več. Denimo, da je na otoku 1000 otrok in da imajo prebivalci 1000 enot cepiva. Če naj bodo otroci rešeni, mora biti cepivo razdeljeno takoj. Kateri sistem porazdelitve naj bo uporabljen pri tako pomembni in redki dobrini? Če otoška vlada predlaga splošno cepljenje otrok, jih bo zbolelo 800. Ker pa je cepljen vsak otrok, jih bo 80 umrlo, 920 pa preživelo. Sedaj pa si predstavljajmo, da so ta otok ZDA, kjer problem porazdelitve cepiva prepustijo delovanju tržnih zakonitosti. Cepivo se torej porazdeli glede na višino prihodkov. Rezultat je tak: od 250 otrok najbogatejših staršev je vsak cepljen štirikrat. Od teh jih zboli približno 200, 10 pa jih umre. Od preostalih 750 otrok jih zboli 600 in 540 od teh šeststotih jih umre. Če bi opustili sistem tržne porazdelitve, bi jih od 1000 rešili 920. Če pa izhajamo iz sistema z neenakimi prihodki in privatiziranim gospodarstvom s tržno porazdelitvijo, 450 otrok preživi, 550 pa umre." (Koller, 1987: 171)

Vendar pa ta ugovor ne trdi, da so posledice utilitaristično naravnanega tržnega sistema za večino vselej slabe. Tukaj zadostuje namreč že trditev, da tržni sistem pod določenimi pogoji *lahko* privede do posledic, ki so skrajno nepravične.

Na srečo pa tržni odnosi izmenjave močno vplivajo le na del družbene strukture, zato se le-ta ne da v celoti zvesti na tržne odnose. Sistem prostega tržišča je namreč veliko bolj omejen z družbenimi pojavnimi oblikami (družino, sorodstvenimi odnosi in različnimi družbenimi skupinami), ki služijo socializaciji in reprodukciji življenja ter se tako močno odmikajo vzorcem tržne izmenjave. Te oblike so sploh predpogoj za to, da kaj takšnega kot prosto tržišče obstaja. Predpostavka o izoliranosti družbenih oblik življenja od tržnih zakonitosti je zatorej napačna. Hkrati z njo pa je napačna tudi Nozickova postavka o (absolutno) zadostni pravičnosti tržnega razdeljevanja dobrin kot takega.

(Ne)relevantnost Nozickove kritike vzorčnih načel pravičnosti

Nozick meni, da bi vzorčna struktura razdelitve dobrin zahtevala stalno vmešavanje državnih institucij zaradi zelo lahkega prehajanja v druge vrste porazdelitve. To bi držalo le takrat, če bi bila vzorčna struktura predvidena za vsako malenkost in če bi vsak odklon od nje pomenil za prizadete nevzdržno stanje. V kolikor pa je po njej določeno le delovanje temeljnih državnih institucij in tržnih odnosov, manjše odklone pa zanemarimo, je dovolj, da tista razmerja, ki so določena po vzorčnih načelih, v skladu z njimi od časa do časa korigiramo. Poskušati bi morali vzpostaviti tak sistem institucij in pravic, ki bi zagotavljal ravnotežje strukture družbene porazdelitve in individualnih svoboščin ter upravičenj oz. zahtev. Tako bi zagotovili kar najmanjšo stopnjo vmešavanja državnih institucij.

Očitno je tudi, da Nozickovo propagiranje naravnih pravic in svoboščin ne vodi do vzpostavitve teh pravic za vse. Ravno zaradi uveljavitve območja proste izbire ciljev za vse posameznike se zdi institucionalna ureditev družbe nujna za spoštovanje pogojev svobode v omejenem obsegu. Pa tudi če izhajamo iz šibkega postulata, da imajo vsi posamezniki pravico do vsaj minimalnih, če že ne enakih

življenjskih možnosti, so za to potrebne socialne institucije, ki poskrbijo za enako, četudi minimalno zadovoljitev osnovnih življenjskih potreb. Ze ta šibki postulat pa vodi do principa enake porazdelitve življenjskih potreb. Poleg tega pa je gotovo možno določiti tiste dobrine, ki naj veljajo za osnovne: potreba po hrani, obleki, bivališču, osnovni zdravstveni oskrbi, ter institucije, ki skrbijo za varnost in družbeno integracijo.

Nozickova teorija upravičuje (vsekakor pa *opravičuje*) nekatera moralno zelo sporna dogajanja v anglosaksonski zgodovini

Tako je ob upoštevanju Nozickovih načel možno upravičiti celoten proces britanske kolonizacije Severne Amerike (saj, kaj pa bi Indijanci počeli s toliko zemlje – če jih strpamo v rezervate, je dodatnim moralnim pogojem zadoščeno), Avstralije, Nove Zelandije in (v omejeni meri) celo umik keltskih staroselcev na odročne dele Britanskih otokov. Glede na to, da pa upravičuje tudi sklepanje neenakopravnih pogodb (ker ni važno, pod kakšnimi pogoji ljudje v pogodbo stopajo, če so le vstopili prostovoljno), pa je z njo mogoče moralno upravičiti celo izkoriščanje in suženjstvo. Če pa sprejmemo takšna upravičenja, nismo več daleč od sprejetja upravičenja dejanske hegemonije, ki jo imajo nekateri narodi nad dogajanjem na svetovnem političnem prizorišču. Pri tem se lahko distanciramo od vprašanja, ali je takšna hegemonija pravična. Dovolj je, če v okviru Nozickovih načel razmislimo o njeni upravičenosti.

Naivnost recepta za popravo krivic

Nozick namreč meni, da je krivice, prizadejane pri prisvajanju ali prenosu dobrin, mogoče popraviti tako, da vzpostavimo stanje, ki je veljalo pred njimi. Ali je res mogoče pričakovati, da bo Indijancem, Aboriginom in Maorom kdaj vrnjena odvzeta zemlja? Ali je konec koncev tudi pri nas mogoče realno pričakovati, da bo ugodno rešena velika večina denacionalizacijskih postopkov? Ali in v kolikšni meri je smiselno krivice dedov popravljati na njihovih vnukih? Odgovor na to zadnje vprašanje je lahko merilo realnosti Nozickovega recepta.

Očitna konzervativnost Nozickove teorije pravičnosti kot upravičenja

Če so nekateri kritiki za Rawlsovo teorijo pravičnosti dejali, da lahko nanjo gledamo le kot na zbirko liberalno demokratičnih idej, potem menim, da bi bilo o Nozickovi teoriji možno reči nekaj podobnega, le da tokrat z izrazito konzervativnega stališča. Zdi se namreč, da je ves njegov koncept pravičnosti namenjen zgolj upravičenju že obstoječe razdelitve dobrin. Vemo, da je količina virov na Zemlji končna. Kaj bi se zgodilo, če bi nekoč prav vsaka dobrina na njej (pa najsi gre za še tako majhno stvar) zaradi prenaseljenosti že imela svojega lastnika oz. tistega, ki bi nad njo imel lastniško pravico, pri tem pa bi upoštevali Nozickova načela upravičenja? Razumno je pričakovati, da bi 'varovalno načelo', ki govori o pravici do svobodne uporabe neke dobrine s strani tistih, ki si je iz takšnih ali drugačnih vzrokov niso mogli prisvojiti, prej ko slej nehali jemati resno (kdo pa bi načelo utegnil jemati resno danes, ko nekateri še živimo v sorazmernem obilju, pa tudi ni jasno). In če predpostavimo, da ga ne bi

upoštevali niti sedaj, ga bomo ob grozeči situaciji pomanjkanja gotovo še manj. Svet bi se torej po Nozickovem pojmovanju upravičenosti z vso pravico delil na peščico bogatih in ogromno množico revnih. Postavko o konzervativnosti Nozickove teorije pa še podpira njegova argumentacija proti egalitarizmu oz. proti enakosti nekaterih svoboščin.

9. Uporaba načel in koncept državne ureditve

Videli smo, da je po Nozicku moč moralno upravičiti le minimalno državo kot varovalko tistih temeljnih pravic, ki izvirajo že iz naravnega stanja. Če pa si dovolimo trditev, da je Nozickov koncept minimalne države le kozmetika, ki naj bi nekoliko zakrila njegovo precejšnje nestrinjanje z naravo demokratičnih institucij, lahko brez težav ugotovimo naslednje: glede na to, da Nozick pojmuje prosti trg kot pravično sredstvo za razdeljevanje dobrin, bi Nozickovi koncepciji pravičnosti še najbolj ustrezala timokracija. Timokracija je po osnovni definiciji namreč vladavina razredov, ki se določajo glede na prihodke njihovih članov. Hkrati z boljšanjem razrednega položaja se večajo tudi obsegi njihovih pravic. Tako ima največje pravice tisti razred, ki ima največ prihodkov. Seveda pa ne gre brez nekaterih pridržkov: pri Nozicku bi najbrž na državne stroške lahko obstajale le tiste institucije, ki bi skrbele za varovanje naravnih pravic posameznikov in bi torej posedovale monopol nad nasiljem. Ostalo bi bilo prepuščeno zasebnikom in iznajdljivosti manj premožnih. V kolikor pa smo nekoliko manj strogi, pa lahko tudi zapišemo, da bi Nozickovim načelom ustrezala demokracija s strogo kapitalistično razdeljenostjo na razrede, prav tako kot ustavna monarhija (mislim na *proces* pridobivanja dobrin); pisana so tudi v prid ohranitve obstoječih patriarhalno ideoloških družbenih struktur (lahko jih uporabimo za upravičenje monarhije, aristokracije, teokracije, morda celo nekaterih variant totalitarizma). Nozick nam poskuša dokazati celo, da kot posamezniki na večino odločitev, ki zadevajo naše sobivanje z drugimi, tako nimamo vpliva, oz. da do vplivanja na odločitve nismo upravičeni že zgolj zato, ker nas zadevajo. Seveda – potem pač izberemo *karizmatične posameznike*, ki odločajo namesto nas.

10. Splošna ocenitev teorije in njena ustreznost glede na dejansko stanje

Kot neke vrste merilo za ustreznost teorije bi lahko postavili naslednje vprašanje: ali obstaja družba, o kateri lahko z gotovostjo trdimo, da je bila njena začetna porazdelitev dobrin oz. lastnine v času izoblikovanja tržnih odnosov po Nozickovem razumevanju v celoti pravična? Brez dolgega oklevanja in brskanja po zgodovinskih podatkih bi lahko odgovorili, da ne. Pa tudi v današnjih družbah ji ne ustrezajo niti historične niti moralne danosti. Teorija po Kollerju ‘boleha’ za kronično neuporabnostjo glede na sedanje razmere.

Osebno pa bi dejal: čeprav je odgovor na zgornje vprašanje nikalen, vsebine Nozickove teorije nikakor ne gre povsem zanemariti. Menim namreč, da je možno iz njegovih načel precej dobro pojasniti delovanje prisvajanja in prenosa dobrin v socialni mikrostrukturi, tj. med posamezniki, posameznimi družinami,

posameznimi združenji, ustanovami ipd., kar Rawls v veliki meri prezre.

Še posebna odlika Nozickove teorije pa je zelo relevantna kritika nekaterih predpostavk o družbi, ki bi se morda drugače zdele samoumevne: tako na zanimiv in težko zavrnljiv način problematizira vprašanje izvorne enakosti dobrin in dejanske soudeležbe ljudi pri odločanju o stvareh, ki močno zadevajo njihova življenja.

Njegova kritika Rawlsove teorije pomeni poglavje zase, saj je (ob doslednem upoštevanju njenih postavk) težko najti kak Nozickov ugovor, ki ne bi bil relevanten. Razkrije namreč temeljne slabosti vzorčne strukture, nezadostno pojasnitev primerov svobodnega prenosa dobrin in ne nazadnje samovoljno predpostavljanje situacije izvornega egalitarizma v družbi. Čeprav je nadaljnjo zgradbo njegove teorije moč zavrniti, pa je vsaj naravno stanje zastavljeno veliko resničneje kakor Rawlsovo. Vendar pa ima Nozick sam prav tako veliko težavo, ko pride do moralnega upravičenja države: za današnji čas je njegov koncept minimalne države popolnoma irelevanten in bi komaj zadoščal za upravičenje kakšne manjše kneževine (morda bi pod njegovo teorijo lahko uvrstili Monako?).

Toda vendar ima z Rawlsovo teorijo Nozickova nekaj skupnega: če je bil že Rawlsu pri določitvi temeljnih vrednot očitan pretiran individualizem, ga je Nozicku na podlagi njegovega neprikritega zavračanja vsakršnih oblik družbenosti in njenih vrednot mogoče očitati še trikrat bolj. Kajti Nozick ne samo, da skupne oblike in institucije življenja zapostavlja, ampak jih v načelih svoje teorije pravičnosti tudi odkrito zavrača. Tako v njegovi teoriji umanjkajo vsakršne institucije socialne pomoči (ukiniti misli tudi minimalno zdravstveno oskrbo, v isti sapi pa na vsa usta zagovarja pravico do življenja) razen tistih, ki bi nastale zaradi nujnosti delovanja prostega trga.

Dejstvo je, da se stvari v družbenem življenju ne dogajajo niti po Rawlsovih, še manj pa po Nozickovih predvidevanjih. Po mojem mnenju se jima to zgodi zaradi tega, ker oba v svojih teorijah prezreta pomembna faktorja, ki vplivata na oblikovanje družbene dejanskosti: Rawls v svoji teoriji prezre delovanje socialne mikrostrukture, Nozick pa delovanje makrostrukture.

Tudi zaradi tega je o obeh teorijah moč govoriti kot o skupkih idealističnih načel, ki zagovarjajo pač vsak svojo pozicijo. Vendar pa pri tem ne gre pozabiti, da je Nozickova teorija v tem pogledu realnejša, ker, kot sem zapisal že v podrazdelku o njeni kritiki, se da z uporabo njenih načel upravičiti kar nekaj moralno spornih zgodovinskih procesov. Zato se v tem sam ne bi strinjal s Kollerjevo ugotovitvijo, da je Nozickova teorija, kar zadeva njeno nanašanje na družbeno realnost, tako zgodovinsko kot aktualno, prazna. Navsezadnje nam le poskuša povsem resno pojasniti, zakaj v družbeni urejenosti prihaja do neenakosti – in sicer zato, ker imamo ljudje že v naravnem stanju nekatere pravice, ki jih je treba zaščititi, in smo v svojih psihofizičnih sposobnostih (še posebno, kar zadeva situacijo izvornega prisvajanja) neenaki. Nesmiselno je namreč pričakovati, da se bomo v njem odrekli svojim naravnim nadarjenostim in sposobnostim, zato je zanimivo videti, kakšna načela in korektive Nozick uporabi pri upravičenju le-teh za razliko od idealističnega predpostavljanja enakosti.

NOZICK'S THEORY OF JUSTICE: JUSTICE AS ENTITLEMENT

At any rate, Nozick's theory of justice as entitlement offers an interesting alternative insight into existing conceptions of this term, particularly as opposed to communitarian and more altruistic liberal views. Especially today, it is conceived among political philosophers as the most powerful counter-theory to Rawls' *Justice as Fairness*. Its main contribution, in my own opinion, rests on a fairly innovative sequence of the three entitlement principles which, finally, determine the allotment of goods in his type of society. Nozick's understanding of it emerges from Lockean conception of natural state that eventually ends up in the form of minimal state as dominant protective agency holding the monopoly over the exertion of (legitimate) violence.

Keywords: political theory, justice, entitlement, minimal state, micro structure, rights of individuals.

Literatura

Bibič, A. (ur.) (1997). *Kaj je politika? Kompendij sodobnih teorij politike*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Dahl, R. A. (1997). *Uvod v teorijo demokracije*. Ljubljana: Krt.

Held, D. (1989). *Modeli demokracije*. Ljubljana: Krt.

Jamnik, A. (1998). *Liberalizem in vprašanje etike*. Ljubljana: Nova revija.

Koller, P. (1987). *Neue Theorien des Sozialkontrakts*. Berlin: Duncker & Humblot

Nozick, R. (1996). *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Blackwell.

Rawls, J. (1976). *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University.